

Poznámky k "Uměleckému dílu ve veřejném prostoru" z hlediska kulturní a sociální ekologie

Pokud se umělecké dílo stává předmětem zájmu společenských věd, patrně tou první, která většinu z nás napadne, je sociologie. Sociologický přístup, předcházející o řadu století vznik sociologie jako uznávané vědní disciplíny, se vztahuje v zásadě ke dvěma okruhům otázek: z jedné strany se jedná o tzv. sociální funkce umění, tedy o to, zda a jak se umění uplatňuje v procesech sociální integrace, jaké jsou jeho kognitivní, komunikativní aj. funkce, ze strany druhé pak jde o problematiku respektu vůči prostoru pro svobodnou uměleckou kreativitu, jenž je v jednotlivých kulturách a v různých historických obdobích značně odlišný.

Úhel pohledu, uplatňovaný v zatím různorodých směrech ekologie člověka, se od svým způsobem klasických postupů sociálních věd odlišuje. Ekologie - jako jeden z "produktů" vývojových teorií 19. století - definovaná např. jako "studium organismů v jejich obydlí" (Odum, 1977, s.17), se zabývá podmínkami vzniku a kontinuální existence druhů v prostoru a čase. V současné době, kdy zaznamenáváme rozmach neoevolucionistických koncepcí, zaměřených na studium předpokladů vzniku a existence moderního člověka, se prakticky shodně konstatuje, že umění a umělecká činnost patří k jedné ze základních podmínek lidského bytí na této planetě. Ve stále se rozšiřující řadě hypotéz o počátcích uměleckého projevu, motivech vzniku tohoto fenoménu a jeho původním smyslu, lze sice zaznamenat mnoho odlišných i protichůdných argumentů, ale též určitou shodu v některých výchozích předpokladech, pokládaných dnes za prokázané. Paleontolog a antropolog Richard Leakey, který ve svých výkladech původu lidstva věnuje velký prostor "jazyku umění", definuje moderního Homo sapiens jako bytost s "citem pro technologii a inovaci, se schopností uměleckého vyjádření, s introspektivním vědomím a smyslem pro morálku" (Leakey, 1996, s. 85). Umělecké vyjádření tedy zařazuje mezi čtyři základní znaky lidskosti, bez nichž bychom jako druh nepřežili. Jeho přístup koresponduje s poznatky podobně orientovaných badatelů, například sociobiolog Edward O. Wilson hovoří o "schopnostech zvláštního estetického úsudku", jenž je trvalým předpokladem naší úspěšné adaptace na sociální i hmotné prostředí (srov.: Wilson, 1993, s.13). Antropolog Jan Beneš uzavírá diskusi o původu a funkcích mladopaleolitického umění konstatováním, že "umělecké cítění se trvale vepsalo do vnitřní paměti (genofondu) lidské společnosti" (Beneš, 1994, s.135). Lékař a zoolog Konrad Lorenz vlastně odpovídá na otázku po smyslu uměleckého projevu, když mezi základní kognitivní procesy zařazuje obrazné (celistvé, tvarové) vnímání, jež musí být pěstováno stejně jako schopnosti racionálně logického (vědeckého) myšlení, s tím, že úlohou tvarového vnímání je "odhalovat vztahy mezi smyslovými daty nebo i mezi vyššími jednotkami vnímání" (Lorenz, 1997, s. 88). Funkci "obrazného" kognitivního procesu spojuje se schopností a potřebou "vnímat jako harmonie vrcholně složitá polyfonní vzájemná působení a na nepatrné porušení reagovat podobně citlivě jako dirigent na falešný tón" (c.d., s. 45).

Souhrnně lze říci, že všichni takto orientovaní autoři shodně konstatují, že pro úspěšnou existenci lidského druhu měla (a trvale má) umělecká kreativita i umělecké vnímání minimálně stejný význam jako ty činnosti, jež slouží k obstarávání každodenních existenčních potřeb, na něž bývá často výklad lidského bytí redukován. Prostor představuje jednu z centrálních kategorií kulturní a sociální ekologie.

Vzato z evoluční perspektivy lze tento problém ve stručnosti uvést následovně: v přírodních ekosystémech má každý druh svou niku, svůj bezpečný a srozumitelný prostor, určující podmínky a hranice jeho existence. Pouze člověk, jako jediný z druhů, nezískal tuto niku od přírody nebo od Boha. Z dnes uznávané koncepce evoluce by mělo vyplývat, že nika patří mezi hlubinné potřeby jakékoliv

životní existence, včetně lidské. Potom fakt, že ji člověk nemá předurčenu, můžeme považovat za jeden z nejpodstatnějších stimulů jeho činnosti. Protože k základním lidským potřebám patří potřeba orientace a bezpečí, musejí si lidé svou niku vytvářet pomocí znaků a symbolů, majících funkce srozumitelnosti, čitelnosti a celkové individuální tvářnosti jednotlivých prostorů, tedy funkce, s nimiž jsou všeobecně spojovány pojmy domov, obytnost, identifikace s prostorem, genius loci, atd.

Lidská nika je termín, s nímž se běžně setkáváme v antropologii a sociologii anglosaské oblasti. Pokud ji však budeme definovat jako "prostor k obývání", je zřejmé, že se více inspirováme evropskou filosofickou tradicí, především Heideggerovou "filozoficko-básnickou" koncepcí bydlení a Eliadovým výkladem motivů tvorby sakrálních prostorů. Podle Heideggera "bydlení spočívá na básnění" (Heidegger, 1993, s. 79), neboť "teprve básnění přivádí člověka na zem, vede ho k ní a tak ho uvádí v bydlení", jehož půdorys vyjadřuje zcela specifické pochopení vztahů mezi bytím na zemi a "vzhlednutím k nebesům" (c.d., s. 85 a 87). Heideggerovy myšlenky bývají aplikovány v teoriích architektury při výkladu termínů genius loci, který má vyjadřovat výsledek takové tvorby obývatelných prostorů, v nichž z prolnutí existenční a existenciální dimenze vyplývají "významy", díky kterým se lidské bytí naplňuje jako bytí na světě. Mircea Eliade je orientován podobně, přičemž jeho výklad vztahu mezi "sakrálním a profánním" je situován do prostoru, který, má-li se člověk vyhnout pocitu "úzkosti z dezorientace", musí obsahovat opěrné body, v nichž je obsažena lidská představa uspořádanosti světa. Eliade např. říká, že "usadit se na nějakém místě, uspořádat je, obýdlit je, to všechno jsou úkoly, které předpokládají určitou existenciální volbu: volbu Universa, jež je dané společenství ochotno přijmout za své, a to tím, že je stvoří" (Eliade, 1994, s. 22 a 26).

Pokud spojíme poznatky ze soudobých neoevolucionistických vědecko- výzkumných orientací s filosofickými výklady vztahu mezi existenční a existenciální dimenzí bytí, či mezi profánním a sakrálním přeneseným do podoby prostoru, můžeme zřetelně pojmenovat aktuální problém ztráty "ozvučeného meziprostoru" (Starý, 1992), tedy "existenciální situaci" lidí technokratického věku, v němž jsou na jedné straně petrifikovány prostory s vysokou kulturně uměleckou hodnotou do té míry, že se z nich stávají skanzeny bez dynamiky každodenního života, na straně druhé se "budují" nová amorfní sídliště "na zelené louce", postrádající jakýkoliv umělecký výraz.

Uzavření umění do ateliérů a výstavních sání, včetně redukce jeho funkcí na náplň volného času, je logickým důsledkem "instrumentální racionality" moderní doby, tedy do krajnosti dovedené specializace těch lidských činností, které v evolučním procesu a ve větší části historického vývoje působily komplementárně. Návrat umění do celku života může v těch souvislostech, které jsme letmo naznačili, znamenat uznání jeho konstitutivní role jak při utváření "obrazu světa", tak při pěstování všech znaků lidskosti, jimž v technokratickém věku hrozí odumírání (srov.: Lorenz, 1997).

Tím se dostáváme znovu, i když jinou cestou, než jak tomu tradičně bývalo, k otázce sociálních funkcí umění. To je ovšem termín, na který mohou být umělci z řady oprávněných důvodů alergičtí. Jestliže ale mezi mnoha světovými vědci (např.: F. Capra, I. Prigogine, R. Sheldrake) dnes sílí přesvědčení, že výsledky vědecké činnosti vždy mají, ať už si to její aktéři připouštějí či nikoliv, dopad na celkové kulturní klima, lze si jen obtížně představit, že totéž by pro uměleckou činnost platit nemělo. Když výše zmiňovaný R. Leakey vyhodnocuje řadu výkladů "tajemství smyslu" mladopaleolitického umění, přiklání se k těm autorům, kteří tvrdí, že "tajemství smyslu" je vždy spjato s kulturou, neboť umění je součástí "přediva kulturní tkáně...kde každá nit přispívá k významu celku" (Leakey, c.d., s. 105 a 106). To se ovšem pohybujeme přibližně v období mezi 34 - 10 tisíci let před naším letopočtem. Z hlediska

evolucionistů se to, co bylo jednou vytvořeno, neztrácí, nanejvýš může být v celkové struktuře bytí odsunuto na jiné místo. Zda dokáží přistoupit na pozici blízkou paleoantropologům také nositelé "industriálního pokroku" konce dvacátého století, může alespoň v náznacích projekt "Umělecké dílo ve veřejném prostoru" ukázat.

Jitka Ortová

katedra kulturologie FF UK, Praha

Literatura:

- Beneš, J.: Člověk. Mladá fronta, Praha 1994
- Eliade, M.: Posvátné a profánní. Křesťanská akademie, Praha 1994
- Heidegger, M.: Básnický bydlí člověk. Oikoymenh, Praha 1993
- Leakey, R.: Původ lidstva. Archa, Bratislava 1996
- Lorenz, K.: Odumírání lidskosti. Mladá fronta, Praha 1997
- Odum, E.: Základy ekologie. Academia, Praha 1977
- Starý, R.: O houslích, Oidipovi, řeckých vázách, čínském orákulu a také o postmodernismu. Literární noviny, č. 46, r. 1992/III, s. 1 a 3.